

Ztráta Podkarpatské Rusi v letech 1944–1945

/ David Hubený /

Mezi latentně přežívající a převážně jen drobnými studiemi pokrytá témata patří osud nejvýchodnější části předválečného Československa, tj. Podkarpatské Rusi, v letech druhé světové války a její odstoupení na sklonku této konflagrace. Otázkou se zabývají jen články, případně výjimečně i práce většího charakteru, které se však této záležitosti většinou dotýkají pouze okrajově, z povinnosti, náhodou anebo tendenčně.

Podkarpatská Rus byla mnohými součástíky již během 1. republiky považována za nechtěné a problémové území, které nepřinášelo žádný zisk a narušovalo státní ideu jednotného československého národa. Přesto se zdálo, že Podkarpatská Rus zůstane součástí republiky navždy. Tento předpoklad zpochybnila již de facto trialistická 2. republika a kratičký život samostatného státečku vzniklého na území Podkarpatska marně hledajícího ochranu u Hitlera před Maďary. Po završení březnových událostí roku 1939 se Podkarpatská Rus stala součástí Maďarska.

Okamžitě po okupaci druhé republiky se veřejně aktivizoval z části již připravený zahraniční odboj, který požadoval obnovu československé státnosti, včetně Podkarpatska. Ovšem již v tomto roce sama čs. strana ústy E. Beneše sondovala u sovětské strany, jaké má Moskva plány s tímto územím, protože zahraniční i domácí odboj již od roku 1938 toužebně očekávaly válku, která by s největší pravděpodobností přivedla Rudou armádu na území etnicky příbuzné s Ukrajinou, resp. SSSR. Právě tuto sondáž použil koncem války Sovětský svaz jako jeden z argumentů pro zdůvodnění anexe.

V průběhu druhé světové války čs. exilová vláda v Londýně chystala různé rekonstrukční projekty, které měly napomoci převést osvobozené Československo do mírových časů a podmínek. Přes jisté pochybnosti o dalším osudu Podkarpatska, dočasně rozptýlené Benešovou návštěvou Moskvy v prosinci 1943, kde mu bylo řečeno, že Podkarpatská Rus je a zůstane československá, se tyto plány a vůbec zájem, týkaly právě i východní části předválečného Československa. Otázkou dalšího státoprávního, ale i hospodářského uspořádání a tedy i postavení Podkarpatské Rusi, se zabírala mnohá čs.

exilová ministerstva a snažila se zjistit aktuální situaci a dění v této okupované části republiky.

Přiblížení se Rudé armády a podpis smlouvy z května 1944 o pobytu spřátelených spojeneckých sovětských sil znamenala nový impuls zájmu o Podkarpatskou Rus. K obnově čs. státního zřízení i branné moci na osvobozených částech země se připravila Vládní delegace a jí podřízené Velitelství osvobozených území. Vládní delegace měla zajistit obnovu místní svrchovanosti ČSR a znovuvybudování jejích ozbrojených sil. Tento její úkol však byl znemožněn agresivními zásahy Rudé armády a aktivitou místních separatistů. Z diplomatického hlediska nepříjemná situace byla vyřešena dopisy mezi Stalinem a Benešem, kteří se dohodli, že po skončení války přejde nyní již Zakarpatská Ukrajina už i de iure pod moc Kremlu, což se i stalo. Epilogem za touto smlouvou se stalo jednání o vytyčení nové hranice (a z československé strany vysněné) společné hranice, která měla ČSR zajistit před novými německými výboji.

Cílem mé disertační práce by bylo přiblížit vývoj odstředivých tendencí na Podkarpatské Rusi v průběhu 1. republiky z pohledu pražského ministerstva vnitra, dále zjistit, jaké informace měla čs. exilová vláda o situaci na okupované Podkarpatské Rusi v průběhu druhé světové války a pokusit se konfrontovat tyto zprávy s realitou. Těžiště mé disertační práce bude hledání odpovědí na tyto otázky: Jaké byly plány londýnských ministerstev ohledně obnovy Podkarpatské Rusi a jak probíhala jednání o vyslání vládní delegace a o její personálního složení ve vládě a ve státní radě? Jaké zprávy měla čs. vláda z Moskvy a jaké informace naopak putovaly z Londýna přes čs. vyslanectví v Moskvě na sovětské ministerstvo zahraničí? Co se dělo během krátkého pokusu obnovit čs. svrchovanost a vojenskou sílu na Podkarpatské Rusi? Jak se řešila otázka nových mezistátních hranic po odevzdání Podkarpatska Sovětskému svazu? V této souvislosti se – v závislosti na řešení předchozích vytčených otázek – budu zabývat i problémem státního občanství, opce a převodu majetku.

Z archivů a archivních fondů chci využít depeše a zprávy uložené v AMZV, Benešův fond v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v Archivu bezpečnostních složek fond S obsahující materiály z prezidia Úřadu vládního delegáta a v Archivu Národního muzea prozkoumat pozůstalost Zdeňka Fierlingera.

Ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu to budou jednak fondy Ministerstvo národní obrany v Londýně (fond bývalého Studijního ústavu MV č. 20) k přípravě obnovy čs. branné moci, Velitelství vojenské zpravodajské služby (fond bývalého Studijního ústavu MV č.

37), který pomůže poodhalit informovanost čs. exilové vlády o Podkarpatsku. Fond Československé vojenské jednotky v SSSR (fond bývalého Studijního ústavu MV č. 22) napomůže doplnit obraz informací přicházejících od čs. orgánů v SSSR a fond Velitelství osvobozeného území, který bude neocenitelným pomocníkem při zkoumání marného pokusu doplnit a obnovit čs. armádu.

V Národním archivu využiji tzv. „exilové“ nebo „londýnské“ fondy k prozkoumání informovanosti vlády o situaci na Podkarpatské Rusi a jejich plánech na obnovu země. Jedná se o tyto fondy: Předsednictvo ministerské rady – Londýn, Státní rada – Londýn, Ministerstvo spravedlnosti – Londýn, Nejvyšší účetní kontrolní úřad – Londýn, Ministerstvo vnitra – Londýn (fond bývalého Studijního ústavu MV č. 2), Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností – Londýn, Londýnský archiv (fond bývalého Studijního ústavu MV č. 61) a Ministerstvo hospodářské obnovy – Londýn. Mezi základní zdroje bude patřit nově zpracovaný fond Archiv Huberta Ripky (fond bývalého Studijního ústavu MV č. 1) pocházející ze stejné skupiny fondů. Tyto fondy budou sloužit jednak ke zjištění politických diskuzí a plánů exilu, ale také např. jejich právní připravenosti, včetně takového politika jako byla výše požitků pro členy vládní delegace na osvobozeném území.

K prozkoumání otázky vytyčení nové hranice mezi ČSR a SSSR bude využit fond Ministerstvo vnitra – hraniční spisy. Pro prozkoumání pohledu Prahy na odstředivé tendence na Podkarpatské Rusi hodlám použít fondy Ministerstvo vnitra – stará registratura, Ministerstvo vnitra – nová registratura a Prezídium ministerstva vnitra (bývalý fond Studijního ústavu MV č. 225). Prozkoumám i poválečné fondy vztahující se k ministerstvu vnitra a to konkrétně fond Ministerstvo vnitra – tajné a Ministerstvo vnitra – Noskův archiv. Z osobních fondů uložených v NA použiji fondy Bohumil Laušman a nezpracovaný fond František Hála (fondy bývalého Studijního ústavu MV č. 41 a 10).

Základním úskalím navrhované práce je, že se bude jednat o převážně československý pohled, resp. pohled skrze prameny československé proveniencie, neboť je jen velmi malá pravděpodobnost, že bych mohl prozkoumat relevantní ruské a ukrajinské, resp. sovětské, fondy, tudíž se v tomto bodě budu muset spolehnout zejména na ruskou a ukrajinskou literaturu. Dalším obtížným místem mé práce bude zpracování skutečného stavu na Podkarpatsku v době maďarské okupace, kde se budu muset spolehnout na překlady z maďarské literatury, resp. tento nedostatek se pokusím vynahradiť údaji z ukrajinské nebo ruské literatury, případně se pokusím zjistit, co o událost na Podkarpatské Rusi věděla německá strana na základě německých

vojenských fondů (Abteilung MA (Militärarchiv) des Bundesarchivs a Militärgeschichtliches Forschungsamt ve Freiburgu) a zda a jak se této situaci snažila využít okupační správa v protektorátu (fondy Německé státní ministerstvo a Úřad říšského protektora).

Výsledkem mé disertační práce by tedy mělo být osvětlení postoje čs. exilové reprezentace k osudům Podkarpatské Rusi a na její případnou obnovu v rámci Československé republiky, včetně pokusu tohoto cíle dosáhnout na podzim 1944, nebo nikdy ne zcela zavržené představy o dobrovolném předání Podkarpatské Rusi do spřátelených sovětských rukou. Dalším výsledkem by mělo být poodhalení role místních separatistů i Rudé armády a ukrajinských komunistů a nacionalistů při získání Zakarpatské Ukrajiny Sovětským svazem. Mezi přínosy by se řadilo i zpracování jednání o novou mezistátní hranici.